

TOBI VILKINSON

**USPON
I PAD
STAROG
EGIPTA**

Prevela sa engleskog
Dubravka Srećković Divković

Laguna

Naslov originala

Toby Wilkinson

THE RISE AND FALL OF ANCIENT EGYPT

Copyright © 2009 by Toby Wilkinson

Translation copyright © 2025 za srpsko izdanje, LAGUNA

Rešenjem Republičkog geodetskog zavoda

02 broj: 034-01-1-258/2025

Od 08. 01. 2026.

Data je saglasnost za izdavanje i stavljanje u promet
publikacije s kartografskim sadržajem:

Uspon i pad starog Egipta

Benu i Džini

„Ozimandijas ja sam, svi klanjaju se meni.
Gledajte dela moja i strepite pred njima!“
To ostalo je samo, a gde kip beše slavan
sad ruševine leže sve smrskane na tlima;
oko njih na sve strane pust pesak leži ravan.“

Persi Biš Šeli, *Ozimandijas**

* U prevodu Ranke Kuić. (Prim. prev.)

Sadržaj

<i>Hronološka tablica</i>	11
<i>Piščeva napomena</i>	25
<i>Prolog</i>	27
I deo: Božansko pravo (5000–2175. p. n. e.)	41
1. U početku	45
2. Utelovljeni bog	69
3. Apsolutna moć	87
4. Raj na zemlji	107
5. Osigurana večnost	130
II deo: Kraj nevinosti (2175–1541. p. n. e.)	155
6. Građanski rat	160
7. Odloženi raj	185
8. Lice tiranije	204
9. Gorka žetva	229

III deo: Moć i slava (1541–1322. p. n. e.)	249
10. Iznova nametnuti poredak	253
11. Pomeranje granica	274
12. Car i zemlja	297
13. Zlatni vek	317
14. Vladarska revolucija	338
 IV deo: Vojna moć (1322–1069. p. n. e.)	 365
15. Ratni zakon	370
16. Rat i mir	391
17. Trijumf i tragedija	416
18. Mač sa dve oštrice	437
 V deo: Promena i propadanje (1069 . p. n. e. – 30. n. e.)	 459
19. Rastureni dom	464
20. Presto koji je izgubio sjaj	485
21. Prevrtljivo kolo sreće	505
22. Invazija i samoispitivanje	530
23. Dugi oproštaj	558
24. <i>Finis</i>	582
 <i>Epilog</i>	 603
 <i>Napomene</i>	 607
<i>Dodatne napomene i bibliografija</i>	620
<i>Izjave zahvalnosti</i>	621
<i>O piscu.</i>	623

Hronološka tablica

Sve godine se odnose na staru eru. Margina greške ima raspon od najviše jednog veka kad je reč o razdoblju oko 3000. p. n. e., a najviše dve decenije kad je reč o razdoblju oko 1300. p. n. e.; datumi su precizni počev od 664. p. n. e. Sistem dinastija koji je stvoren u trećem veku pre nove ere takođe nije bez svojih problema – na primer, za Sedmu dinastiju se sada smatra da je potpuno izmišljena, a zna se da je nekoliko drugih dinastija vladalo istovremeno u različitim delovima Egipta – ali taj metod je i dalje najpogodniji za podelu istorije starog Egipta na periode. Podela na obuhvatnija razdoblja više je proizvod sistema moderne nauke.

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

RANODINASTIČKI PERIOD, 2950–2575.

Prva dinastija, 2950–2750.

NARMER	Ujedinjenje Egipta	Gradnja grobnice sa odajama u Njugrejndžu u Irskoj
AHA		
DŽER		
DŽET		
DEN		
ANEDŽIB		
SEMERHET		
KAA		

Druga dinastija, 2750–2650.

HOTEPSEHEMUI		
RANEB (NEBRA)		
NINEČER		Nastanak Elamskog carstva
(nekoliko careva kratkotrajne vladavine)		
PERIBSEN		
HASEHEM(UI)		Najstarije materijalne potvrde tkanja svile u Kini

Treća dinastija, 2650–2575.

NEČERIHET (DŽOSER) 2650–2620.	Stepenasta piramida u Sakari	
SEHEMHET		
HABA		
SANAHT		
HUNI, 2600–2575.		Nastanak civilizacije u dolini Inda

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

STARO CARSTVO, 2575–2125.**Četvrta dinastija, 2575–2450.**

SNEFERU	Vrhunac gradnje piramida	
HUFU (KEOPS)	Velika piramida u Gizi	
DŽEDEFRE		
HAFRE (KEFREN)	Završetak gradnje Velike sfinge	
(jedan car kratkotrajne vladavine i nepoznatog imena)		
MENKAURE		
(MIKERIN)		
ŠEPSESKAF		

Peta dinastija, 2450–2325.

USERKAF	Hramovi sunca	
SAHURE		
NEFERIRKARE		
KAKAI		
ŠEPSESKARE IZI		
NEFEREFRE		
NIUSERE INI		
MENKAUHOR		
DŽEDKARE ISESI		Sargon osniva Akadsko carstvo
UNAS, 2350–2325.	Nastaje kompilacija Tekstova piramida	

Šesta dinastija, 2325–2175.

TETI		
USERKARE		
PEPI I, 2315–2275.		
MERENRE		
NEFERKARE PEPI II, 2260–2175.	Harhufova putova- nja u Nubiju	

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

Osma dinastija, 2175–2125.

Osamnaest careva
kratkotrajne
vladavine, među
kojima:

NEMTIEMSAF II	Opadanje carskog autoriteta
---------------	--------------------------------

NEITIKERTI SIPTAH

IBI

NEFERKAURE

NEFERKAUHOR

NEFERIRKARE

PRVI MEĐUPERIOD, 2125–2101.

Deveta/Deseta dinastija, 2125–1975.

Nekoliko careva, među kojima:	Uspon Ozirisovog kulta
----------------------------------	---------------------------

Heti I

Heti II

Merikare

Jedanaesta dinastija, 2080–1938.

INTEF I	Početak građanskog rata	Glavna faza Stounhendža
---------	----------------------------	-------------------------

INTEF II	Rađanje minojske civilizacije na Kritu; urušavanje civilizacije u dolini Inda
----------	--

INTEF III

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

SREDNJE CARSTVO, 2010–1630.

MENTUHOTEP II, Kraj građanskog
2010–1960. rata; ponovno
 ujedinjenje Egipta

MENTUHOTEP III,
1960–1948.

MENTUHOTEP IV,
1948–1938.

Dvanaesta dinastija, 1938–1755.

AMENEMHET I, Procvat
1938–1908. književnosti

SEUSRET I, 1918– Izgradnja nubijskih
1875. tvrđava

AMENEMHET II, Najstarije potvrde
1876–1842. pripitomljavanja konja u
 Centralnoj Aziji

SEUSRET II, 1842–
1837.

SEUSRET III, 1836–
1818.

AMENEMHET III, Amelioracija u Objedinjen je
1818–1770. Fajumu Hamurabijev zakonik

AMENEMHET IV, Tradicionalni datum
1770–1760. osnivanja dinastije Šang u
 Kini, 1766.

SOBEKNEFERU,
1760–1755.

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

Trinaesta dinastija, 1755–1630.

Najmanje pedeset careva, među kojima:	Doseljavanje Azijaca u deltu Nila	
SOBEKHOTEP III		Osnivanje Hetitskog carstva

DRUGI MEĐUPERIOD, 1630–1539.

Četrnaesta dinastija

Nekoliko careva kratkotrajne vladavine, prvi u nizu:	Političko cepkanje
NEHESI	

Petnaesta dinastija (Hiksi), 1630–1520.

Šest careva, među kojima:	
HIJAN, 1610–1570.	
APEPI, 1570–1530.	Građanski rat s Tebom
HAMUDI, 1530–1520.	

Šesnaesta dinastija

Više careva kratkotrajne vladavine, među kojima:
NEFERHOTEP III
MENTUHOTEP I

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

Sedamnaesta dinastija, 1630–1539.

Više careva, među
kojima:

RAHOTEP

NEBHEPERE INTEF

SOBEKEMSAF II

SEKENENRE TAO, Bitke s Hiksima
1545–1541.

KAMOSIS,
1541–1539.

Radanje mikenske
civilizacije u Grčkoj
Hetiti pljačkaju Vavilon

NOVO CARSTVO, 1539–1069.

Osamnaesta dinastija, 1539–1292.

AMAZIS (I), Poraz i
1539–1514. proterivanje Hiksâ

AMENHOTEP I, Inauguracija
1514–1493. Doline kraljeva

TUTMOZIS I, Osvajanje Nubije
1493–1481.

TUTMOZIS II,
1481–1479.

TUTMOZIS III, Bitka kod Megida, Mikensko osvajanje Krita,
1479–1425. april 1458. kraj minojske civilizacije
i HATŠEPSUT,
1473–1458.

AMENHOTEP II, Egipatsko carstvo
1426–1400. na Levantu

TUTMOZIS IV, Linearno B pismo
1400–1390.

AMENHOTEP III, Monumentalna
1390–1353. zdanja u Tebi

AMENHOTEP IV / Osnivanje
EHNATON, Ahetatona, 1349.
1353–1336.

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
SMENKARE, 1336–1332.		
TUTANKAMON, 1332–1322.		
AJ, 1322–1319.		
HOREMHEB, 1319–1292.	Vojska zadobija istaknut položaj	Vrhunac olmečke civilizacije u Meksiku

Devetnaesta dinastija, 1292–1190.

RAMZES I, 1292–1290.		
SETI I, 1290–1279.		
RAMZES II, 1279–1213.	Bitka kod Kadeša, maj 1274.	
MERENPTAH, 1213–1204.	Libijska invazija, 1209.	Pljačka hetitske prestonice
SETI II (SETI MERENPTAH), 1204–1198.		
AMENMES, 1204–1200.		
SIPTAH, 1198–1193.		
TAUSRET, 1198–1190.		

Dvadeseta dinastija, 1190–1069.

SETNAHT, 1190–1187.		
RAMZES III, 1187–1156.	Bitka protiv Narodâ s mora	Datum koji se tradicio- nalno smatra datumom pada Troje, 1184.
RAMZES IV, 1156–1150.		Urušavanje mikenske civilizacije
RAMZES V, 1150–1145.		

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
RAMZES VI, 1145–1137.		
RAMZES VII, 1137–1129.		
RAMZES VIII, 1129–1126.		
RAMZES IX, 1126–1108.		
RAMZES X, 1108–1099.		
RAMZES XI, 1099–1069.	Počinju pljačke grobnica	

TREĆI MEĐUPERIOD, 1069–664.

Dvadeset prva dinastija, 1069–945.

NESBANEBDŽEDET, 1069–1045.	Zvanična podela Egipta	Sastavljanje <i>Rigvede</i> u Indiji
(HERIHOR, 1069–1063)		
(PINEDŽEM I, 1063–1033)		
AMENEMNISU, 1045–1040.		
PASEBAHAENUT I, 1040–985.		
AMENEMOPE, 985–975.		
(PINEDŽEM II, 985–960)		
OSORKON STARIJI, 975–970.		
SIAMON, 970–950.		
PASEBAHAENUT II, 950–945.		

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
Dvadeset druga dinastija, 945–715.		
ŠOŠENK I, 945–925.	Egipat osvaja Judeju	Solomonova smrt, podela Jevrejskog carstva na Izrailj (Samariju) i Judeju
OSORKON I, 925–890.		Uspon Asirskog carstva
ŠOŠENK II, 890.		
TAKELOT I, 890–874.		
OSORKON II, 874–835.	Otcepljenje Tebe	
ŠOŠENK III, 835–793.		Datum koji se po tradiciji smatra datumom osnivanja Kartagine, 814.
ŠOŠENK IV, 793–783.		Rađanje etrurske civilizacije u Italiji
PAMAJ, 785–777.		Najstarije zabeležene Olimpijske igre, 776.
ŠOŠENK V, 777–740.		Datum koji se po tradiciji smatra datumom osnivanja Rima, 753.
PADIBASTET (I), 740–730.		Homer stvara <i>Ilijadu</i> i <i>Odiseju</i>
OSORKON IV, 735–715.		

Dvadeset treća dinastija, 838–715.

TAKELOT II, 838–812.	Građanski rat u Tebi
PADIBASTET (II), 827–802.	
IUPUT I, 812–802.	
ŠOŠENK VI, 802–796.	

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

OSORKON III,
796–768.

TAKELOT III,
773–754.

RUDAMON, 754–735.	Kušiti osvajaju Tebu
----------------------	-------------------------

INI, 735–730.

PEFTDŽAUBAST,
730–720.

Dvadeset četvrta dinastija, 730–720.

TEFNAHT, 730–720.

BAKENRENEF,
720–715.

Dvadeset peta (kušitska) dinastija, 728–657.

PIJANKI, 747–716.	Kušiti osvajaju Egipat, 728.
----------------------	---------------------------------

ŠABAKO, 716–702.	Prestonica Asirije seli se u Ninivu, 705.
---------------------	--

ŠEBITKO, 702–690.

TAHARKO, 690–664.	Napadi Asiraca
----------------------	----------------

TANUTAMON,
664–657.

POZNI PERIOD, 664–332.

Dvadeset šesta (saiska) dinastija, 664–525.

PSAMTIK I, 664–610.	Reintegracija Tebe	Vavilonjani osvajaju Asi- riju, pljačka Ninive, 612.
------------------------	--------------------	---

NEKAU II, 610–595.	Jevreji su proterani u Vavilon; gradnja prvih majanskih piramida
-----------------------	--

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
PSAMTIK II, 595–589.		
VAHIBRE, 589–570.	Odbijen napad Vavilonjana	
AMAZIS II, 570–526.	Grčki trgovački centar u Naukratiji	Persijanci osvajaju Vavilon, 539; rođenje Bude i Konfučija
PSAMTIK III, 526–525.		

Dvadeset sedma dinastija (prvi persijski period), 525–404.

KAMBIZ, 525–522.	Persija osvaja Egipat	
DARIJE I, 522–486.	Gradnja starog Sueckog kanala, 497.	Osnivanje Rimske republike, 509; Atina usvaja demokratiju, 509–507.
KSERKS I, 486–465.		Bitka kod Termopila, 480; smrt Bude i Konfučija
ARTAKSERKS I, 465–424.		Završetak gradnje Parteona u Atini, 432; Peloponeski rat, 431.
DARIJE II, 424–404.		Smrt Euripida i Sofokla, 406.

Dvadeset osma dinastija, 404–399.

AMENIRDIS, 404–399.	Suparništvo između Sokratovo pogubljenje, dinastija u Delti	399.
------------------------	--	------

Dvadeset deveta dinastija, 399–380.

NAJFAURUD I, 399–393.	
HAGAR, 393–392.	
PAŠERMUT, 392–391.	

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
--	--------------------------	----------------------------

HAGAR (VRAĆEN NA
PRESTO), 391–380.
NAJFAURUD II, 380.

Trideseta dinastija, 380–343.

NAHTNEBEF, 380–362.	Egipat unajmljuje plaćenike iz Sparte
------------------------	--

DŽEDHER, 365–360.

NAHTHORHEB, 360–343.	Platonova smrt, 347.
-------------------------	----------------------

Trideset prva dinastija (drugi persijski period), 343–332.

ARTAKSERKS III, 343–338.	Persija ponovo osvaja Egipat
-----------------------------	---------------------------------

ARSES, 338–336.

DARIJE III, 336–332.

Dinastija Makedonaca, 332–309.

ALEKSANDAR III (VELIKI), 332–323.	Aleksandar posećuje proročište u Sivi
--------------------------------------	---

FILIP ARIDEJ (FILIP
III MAKEDONAC),
323–317.

ALEKSANDAR IV,
317–309.

PERIOD PTOLEMEJÂ, 309–330.

PTOLEMEJ I, 304–282.	Osnivanje Aleksandrijske biblioteke
-------------------------	---

PTOLEMEJ II, 285–246.	Završen svetionik na Farosu, 280.	Izbija Prvi punski rat, 264.
--------------------------	--------------------------------------	------------------------------

<i>Period/Godina/ Dinastija/Vladar</i>	<i>Događaji u Egiptu</i>	<i>Događaji van Egipta</i>
PTOLEMEJ III, 246–221.	Pobuna Tebe, 205–186.	
PTOLEMEJ IV, 221–204.		Izbija Drugi punski rat, 218; Hanibal prelazi Alpe
PTOLEMEJ V, 204–180.		
PTOLEMEJ VI, 180–145.	Rim interveniše da bi spasio Egipat	Izbija Treći punski rat, 149; Rim razara Kartaginu, 146.
PTOLEMEJ VIII i KLEOPATRA II, 170–116.		
PTOLEMEJ IX, 116–107. i KLEOPATRA III, 116–101.		
PTOLEMEJ X, 107–88.		
PTOLEMEJ IX (vraćen na presto), 88–80.		
PTOLEMEJ XI i BERENIKA III, 80.		
PTOLEMEJ XII (vraćen na presto), 55–51	Osvećenje Horuso- vog hrama, 70.	
KLEOPATRA VI, 8–57. i BERENIKA IV, 8–55.		
PTOLEMEJ XII (vraćen na presto), 55–51	Kleopatra sreće Antonija, 55.	Cezar se iskrcava u Britaniji, 55.
Kleopatra VII, 51–30.	Kleopatra sreće Cezara, 48.	
i PTOLEMEJ XIII, 51–47.		
i PTOLEMEJ XIV, 47–44.		Ubistvo Cezara, 44.
i PTOLEMEJ XV CEZARION, 44–30.		Rimljani osvajaju Egipat

Piščeva napomena

LIČNA IMENA I TOPONIMI

Lična imena i toponimi starih Egipćana dati su u oblicima koji su najpribližniji izvornim (u onim slučajevima gde to znamo), izuzev tamo gde je klasični oblik toponima izrodio pridev koji je ušao u široku upotrebu. Otuda Memfis (i „memfiski“) umesto oblika Men-nefer ili još starijeg naziva Ineb-hedž, Teba (tebanski) umesto Vaset; Sais (saiski) umesto Sa, Herakleopolis (herakleopoliski) umesto Nen-nesut. Radi lakšeg snalaženja u referentnoj literaturi, moderni ekvivalent je dat u zagradi svuda gde se prvi put neko drevno mesto pominje u tekstu, a kod antičkih oblika dati su staroegipatski ekvivalenti.*

U cilju čitkosti teksta, imena persijskih i grčkih vladara Egipta u razdoblju od šestog do prvog veka pre nove ere data su

* Autorova napomena odnosi se na engleski jezik. U prevodu je zadržan manje-više isti postupak sem u malobrojnim slučajevima gde je ime ipak dato u onom obliku koji je nama najpoznatiji. Takođe su pojedina imena i toponimi dopunjeni antičkim i/ili današnjim nazivom ukoliko to autor nije već učinio. Transkripcija staroegipatskih imena i toponima ponegde blago odstupa od autorove jer je usklađena sa već postojećom tradicijom transkripcije kod nas. (Prim. prev.)

u ustaljenim oblicima: na primer, Darije umesto Darijahavuš, Ptolemej umesto Ptolemeos, Marko Antonije umesto Markus Antonijus.

Rimski brojevi uz imena vladara (npr. Tutmozis I–IV, Ptolemej I–XV) pripadaju modernom sistemu označavanja i koriste se radi lakšeg raspoznavanja vladara različitih razdoblja koji su nosili isto ime. Većim delom istorije Egipta vladari su uglavnom bili nazivani svojim prestonim imenima; ona su pratila ceremonijalne formule i često bila opširna i dugačka, a u načelu su poznata samo egiptolozima.

DATUMI

Sve godine se odnose na staru eru, izuzev u Uvodu i Epilogu ili tamo gde je to jasno naznačeno. U razdoblju do 664. p. n. e. prisutna je margina greške raspona od deset do dvadeset godina u vreme Novog carstva do čak pedeset ili sto u vreme ranodinastičkog perioda; godine date u tekstu u skladu su s najnovijim konsenzusom stručnjaka. Od 664. p. n. e. izvori neegipatskog porekla omogućuju preciznu hronologiju.

Prolog

DVA SATA PRED zalazak sunca 26. novembra 1922. engleski egiptolog Hauard Karter i njegovo troje saputnika ušli su u hodnik ukopan u stenovito tlo Doline kraljeva. Ta tri sredovečna muškarca i jedna mnogo mlađa žena činili su neobičnu četvorku. Karter je bio uredan, prilično krut čovek na pragu pedesete, s brižljivo štucovanim brkovima i zalizanom kosom. U arheološkim krugovima važio je za bandoglavog i naprasitog, ali isto tako su ga, premda donekle preko volje, poštovali zbog ozbiljnog i učenog pristupa iskopavanjima. On je egiptologiju pretvorio u svoj poziv, no kako nije imao privatnih sredstava za rad, zavisio je od drugih u pogledu finansiranja. Srećom, bio je pronašao tačno pravu osobu koja će uložiti kapital u njegova tekuća iskopavanja na zapadnoj obali Nila u Luksoru. Štaviše, čovek koji mu je bio pokrovitelj poslednjih šest godina upravo se nalazio kraj njega da bi učestvovao u tom uzbudljivom trenutku. Džordž Herbert, peti erl od Karnarvona, bio je veoma drugačija ličnost. Raspojasan i lakomislen čak i sa svojih pedeset šest godina, nekada je živio životom aristokratskog ljubitelja lepih stvari i kao mlad je davao na volju svojoj ljubavi prema brzim automobilima. Međutim, saobraćajna nesreća

koju je doživeo 1901. umalo ga nije stajala života; ona mu je narušila zdravlje i postao je podložan reumatskim bolovima. Da bi poštdeo sebe hladnog, vlažnog vazduha engleskih zima, počeo je da provodi po nekoliko meseci godišnje u toplijem, suvljem podneblju Egipta. Tako je i sam, amaterski, razvio interesovanje za arheologiju. Susret s Karterom 1907. bio je svečani početak jednog saradničkog odnosa koji će ispisati nove strane istorije. Na ovaj „dan nad danima“ – kako će ga kasnije opisati Karter – pridružili su im se i Karnarvonova ćerka leđi Evelin Herbert i Karterov stari drug Artur Kalender zvani Peki, penzionisani upravnik železnice koji se iskopavanjima bio priključio svega tri nedelje pre toga. Iako je u arheologiji bio novajlija, Kalender je posedovao znanje iz oblasti arhitekture i inženjerstva, zbog čega je postao koristan član ekipe. Njegova smotrenost i odgovornost dopadale su se Karteru, a takođe je bio navikao na Karterove česte promene raspoloženja.

Samo tri dana po početku sezone iskopavanja (poslednje, kako se predviđalo – čak ni Karnarvonovo bogatstvo nije bilo neiscrpno) radnici su otkrili niz stepenica koji je vodio naniže u stenu. Pošto je stepenište dokraja očišćeno, ukazao se spoljašnji zid koji je zatvarao ulaz, omalterisan i obeležen utisnutim pečatima. Čak i bez dešifrovanja natpisa, Karter je znao šta to znači: našao je netaknutu grobnicu iz razdoblja drevne egipatske istorije poznatog pod nazivom Novo carstvo, ere velikih faraona i lepih vladarki. Postoji li mogućnost da iza tog zida počiva nagrada ka kojoj je Karter stremio sedam dugih godina? Da li je to poslednja neotkrivena grobnica u Dolini kraljeva? Kao večiti pobornik ispravnosti, Karter je postupio onako kako pristojnost zahteva i naredio svojim radnicima da ponovo zatrpaju stepenice kako bi sačekao dolazak sponzora ekspedicije, lorda Karnarvona, iz Engleska. Ako je pred njima neko važno otkriće, red nalaže da ga pokrovitelj i arheolog podele. Zato je 6. novembra Karter poslao Karnarvonu telegram: „Konačno pronašao nešto čudesno u Dolini; veličanstvenu

grobnicu s netaknutim pečatima; ponovo zatrpao do Vašeg dolaska; čestitam.“

Posle sedamnaestodnevnog putovanja brodom i vozom, erl i ledi Evelin stigli su u Luksor, gde ih je dočekaao nestrpljivi i uzbuđeni Karter. Već sledećeg jutra započet je punom parom posao na raščišćavanju stepenica. Spoljašnji zid je uklonjen 26. novembra i ukazao se hodnik ispunjen kamenim šutom. Na osnovu obrasca poremećenosti ispune, koji se protezao čitavim hodnikom, postalo je jasno da je neko tu već pre bio: mora biti da su u davno doba tu ušli pljačkaši. Međutim, pečati na spoljašnjem zidu pokazivali su da je grobnica ponovo zapečaćena u periodu Novog carstva. Šta bi to moglo značiti za stanje same grobnice? Uvek postoji mogućnost da će se na kraju ispostaviti da je posredi grob običnog čoveka, ili pak skrivnica s pogrebnim inventarom iz ranije opljačkanih grobnica u Dolini kraljeva, ponovo zakopan na bezbednom mestu. Posle još jednog dana napornog rada u vrelini i prašini Doline, hodnik je bio ispražnjen. Sada je, posle čekanja koje je njima sigurno delovalo kao večnost, put pred njima bio raščišćen. Karter, Karnarvon, Kalender i ledi Evelin našli su se pred još jednim zazidanim prolazom, a površina tog zida takođe je bila prekrivena velikim ovalnim utisnutim pečatima. Malo tamniji malter u gornjem desnom uglu pokazivao je kuda su ti davni pljačkaši ušli. Šta li će dočekati ove posetioce, prve posle više od tri i po hiljade godina?

Bez trunke oklevanja, Karter je uzeo svoju lopaticu i iskopao malu rupu u malteru, tek koliku da pogleda kroz nju. Najpre je, iz bezbednosnih razloga, uzeo upaljenu sveću u proturio je kroz rupu kako bi proverio ima li zagušljivih gasova, opasnih po život. Zatim je, priljubivši se licem uz malterisani zid, provirio u tamu. Sveća je zatreperila od vrelog vazduha koji je kuljnuo iz zapečaćene odaje, pa je potrajalo nekoliko časaka dok se Karteru oči nisu privikle na tminu. Tad su, međutim, počeli da se pomaljaju detalji prostorije. Karter je zanemio od divljenja.

Posle nekoliko minuta Karnarvon više nije mogao da podnese napetost. „Vidite li nešto?“, upitao je. „Da, da“, odgovorio je Karter, „čudesno.“ Sutradan će Karter svom prijatelju i kolegi egiptologu Alanu Gardineru napisati: „Slutim da je ovo najveće arheološko otkriće svih vremena.“

Karter i Karnarvon su otkrili netaknuti vladarski grob iz zlatnog doba starog Egipta. Grobnica je, po rečima samog Kartera, bila nakrcana „tolikim predmetima da bi se mogao napuniti čitav gornji sprat sa egipatskom postavkom u Britanskom muzeju“. Već samo predvorje – prva od četiri prostorije u koje su ušli Karter i njegovi pratioci – sadržalo je blago nezamislive raskoši: tri divovska pozlaćena ceremonijalna kreveta u obliku bajkovitih stvorenja; zlatne škrinje s likovima bogova i boginja; oslikane kutije za nakit i kovčežiće sa intarzijama; pozlaćene bojne dvokolice i profinjeno izrađenu streljačku opremu; jedan veličanstven zlatni presto sa umecima od srebra i dragog kamena; vaze od prekrasnog, prozračnog alabastro; a desni zid su poput stražara čuvala dva kipa preminulog vladara u prirodnoj veličini, s crnom kožom i zlatnom odećom i nakitom. Vladarsko ime koje se nalazilo na mnoštvu predmeta nije ostavljalo nimalo sumnje u identitet vlasnika grobnice: hijeroglifi su jasno ispisivali ime Tut-ank-Amon.

Čudnom slučajnošću, ogromni korak koji je omogućio prvo dešifrovanje staroegipatskog pisma, te time otvorio vrata i izučavanju faraonske civilizacije putem njenih bezbrojnih zapisa, bio se odigrao tačno jedan vek pre toga. Francuski učenjak Žan Fransoa Šampolion objavio je 1822. svoj čuveni tekst *Lettre à M. Dacier* („Pismo gospodinu Dasjeu“), u kom je ispravno opisao funkcionisanje sistema hijeroglifskog pisma i identifikovao fonetske vrednosti mnogih važnih znakova. Ta prekretnica u istoriji egiptologije bila je sama po sebi rezultat dugog izučavanja. Šampolionovo interesovanje za staroegipatsko pismo

rodilo se kada je kao dečak prvi put saznao za Kamen iz Rozete. Taj kamen s vladarskim proglasom napisanim trima pismima (grčkim alfabetom, demotskim znacima i hijeroglifima) otkrili su Napoleonovi vojnici u El Rašidu (Rozeti) prilikom francuske invazije 1798, kad je Šampolionu bilo osam godina, a on će pružiti jedan od glavnih putokaza za dešifrovanje egipatskih hijeroglifa. Rano razvijeni genij za jezike omogućio je Šampolionu da postane stručnjak za grčki, a takođe, što će biti presudno za taj podvig, i za koptski, liturgijski jezik Egipatske pravoslavne crkve koji je direktni potomak staroegipatskog. Naoružan tim znanjem i uz pomoć zapisa na Kamenu iz Rozete, Šampolion je ispravno preveo hijeroglifsku verziju teksta i time započeo proces koji će otključati tajne staroegipatske istorije. Njegova gramatika i rečnik staroegipatskog jezika, objavljeni posthumno, omogućili su izučavaocima Egipta da prvi put i sami čitaju reči faraona posle više od dve hiljade godina.

U isto vreme kad je Šampolion radio na rešavanju misterija staroegipatskog jezika, jedan Englez, izvesni Džon Gardner Wilkinson, davao je podjednako važan doprinos izučavanju faraonske civilizacije. Rođen godinu dana pre Napoleonovog pohoda, Wilkinson je kao dvadesetogodišnjak otputovao u Egipat i tamo za narednih dvanaest godina obišao bezmalo svako poznato nalazište, kopirajući bezbrojne slikane scene i natpise iz grobnica i sprovodeći najobuhvatnije istraživanje faraonskih spomenika kog se iko dotad latio. (Godinu dana, delom 1828. i delom 1829, Wilkinson i Šampolion su boravili u Egiptu istovremeno i obojica su putovali i beležili, ali nije poznato da li su se nekad sreli.) Po povratku u Englesku 1833. godine Wilkinson je krenuo sa objedinjavanjem rezultata svog rada i objavio ih je četiri godine potom: trotomno delo *Manners and Customs of the Ancient Egyptians* (Navike i običaji starih Egipćana), uz dvotomnu knjigu *Modern Egipat and Thebes* (Moderni Egipat i Teba) objavlvenu 1843, predstavljalo je, a i sad je najopširniji pregled staroegipatske civilizacije koji je ikada napisan.

Vilkinson je postao najslavniji i najpoštovaniji egiptolog svog doba i smatra se da je on, zajedno sa Šampolionom, jedan od osnivača te nauke. Svega godinu dana pre Vilkinsonove smrti rodio se Hauard Karter, čovek koji će egiptologiju – i opčinjenost javnosti starim Egiptom – uzdići u nove visine. Za razliku od svoja dva velika prethodnika, Karter je u egiptologiju zabasao bezmalo pukom slučajnošću. Povod za njegovo prvo zaposlenje u ekipi Arheološkog istraživanja*, u vreme kad je imao sedamnaest godina, nije bila nikakva duboko ukorenjena opčinjenost starim Egiptom, već zanatsko umeće koje je pokazao kao tehnički crtač i slikar. Time se Karteru pružila prilika da se školuje kod nekih najvećih arheologa tog doba – uključujući Vilijama Metjua Flinders Pitrija, „oca egipatske arheologije“, s kojim je radio na iskopavanjima u Amarni, prestonici faraona-jeretika Ehnatona i verovatnom mestu Tutankamonovog rođenja. Kopirajući scene iz grobnica i hramova u okviru raznih ekspedicija, Karter se prisno upoznao sa staroegipatskom umetnošću. Svoje znanje o mnogim bitnim arheološkim nalazištima, stečeno na licu mesta, nesumnjivo je dopunjavao čitanjem Vilkinsonovih radova. Tako se dogodilo da je Karter 1899. postavljen za generalnog inspektora spomenika Gornjeg Egipta, a nakon četiri godine i Donjeg Egipta. Međutim, njegova naprasitost i tvrdoglavost izazvale su naglo okončanje te perspektivne karijere: odbio je da se izvini nakon prepirke s nekim francuskim turistima, te je po hitnom postupku izbačen iz Službe za starine (u to doba pod kontrolom Francuske). Vrativši se svojim počecima, Karter je naredne četiri godine živio radeći kao putujući akvarelista, a onda je 1907. udružio snage s lordom Karnarvonom da bi još jednom krenuo sa iskopavanjima, ovog puta u Tebi.

Posle petnaest dugih, vrelih i nimalo plodnih godina, Karter i njegov sponzor konačno su bili nagrađeni najvećim otkrićem u istoriji egiptologije.

* Projekat koji je sponzorisala Velika Britanija. (Prim. prev.)

* * *

Po zalasku sunca tog novembarskog dana 1922. zadržljiva družina vratila se u Karterovu kuću da tamo prospava nemirnu noć. Nisu još bili u stanju da pojme šta im se dogodilo. Otkrili su najveće arheološko blago koje je svet dotad video. Ništa više neće biti isto. Ali Karteru nije dalo mira ono poslednje pitanje: našao je Tutankamonovu grobnicu, bukete cveća ostavljene tu prilikom sahrane vladara, no da li sam vladar i dalje počiva neuznemiravan u svojoj grobnoj odaji?

Novo svanuće donelo je sa sobom grozničavu jurnjavu, pošto je Karter počeo da shvata koliko mu ogroman zadatak predstoji. Postalo mu je jasno da će morati – i to brzo – da sastavi ekipu stručnjaka koji će pomoći da se taj ogromni broj predmeta u grobnici fotografiše, katalogizuje i konzervira. Kretno je da stupa u kontakt s prijateljima i kolegama i obavestio je o svom spektakularnom otkriću egipatske službe nadležne za antikvitete. Ugovorili su da 29. novembra bude zvanično, javno otvaranje grobnice. Taj događaj će propratiti štampa čitavog sveta, kao prvo veliko arheološko otkriće medijske ere. Posle toga će Karteru biti nemoguće da zadrži kontrolu nad situacijom. Ukoliko želi da razreši misteriju carevog konačnog počivališta, tiho i sopstvenim tempom, moraće da preduhitri zvanično otvaranje i uradi to iza leđa zvaničnicima zaduženim za starine.

Dvadeset osmog novembra uveče, svega koji sat pre nego što će stići predstavnici štampe, Karter i njegova tri saradnika od poverenja šmugnuli su kradom od gomile ljudi i još jednom ušli u grobnicu. Karteru je njuh govorio da crnopute stražarske figure koje uokviruju desni zid predvorja sigurno ukazuju na lokaciju grobne odaje. Malterisani zid iza njih to je i potvrdio. Karter je i u ovom zidu probio malu rupu, pri samom dnu, taman toliku da se provuče, te je, ovoga puta s baterijskom lampom umesto sa svećom, upuzao kroz otvor. Karnarvon i

ledi Evelin provukli su se za njim; Kalender je, budući malčice predebeo, ostao da ih čeka. Našli su se licem u lice s džinovskim pozlaćenom kovčegom koji je ispunjavao tu odaju. Kad su otvorili vrata na njemu, ukazao se drugi kovčeg, ugnežđen u prvom... pa zatim i treći, a u četvrtom kovčegu skrivao se kameni sarkofag. Sada je Karter sa sigurnošću znao: vladarevi zemni ostaci i dalje su u njemu, netaknuti trideset pet vekova. Provukavši se natrag u predvorje, Karter je žurno i prilično nespretno prikrio jednom korpom i svežnjem trske trag svog neovlašćenog upada. Ono što su videli Karter, Karnarvon i ledi Evelin više niko neće videti još tri meseca.

Vest o zvaničnom otvaranju Tutankamonove grobnice osvanula je na naslovnim stranama novina širom sveta 30. novembra 1922, opčinivši maštu javnosti i proizvevši talas opšteg interesovanja za blaga faraona. Ali ni to još nije bilo sve. Za zvaničnim otvaranjem grobne odaje, koje se odigralo 16. februara 1923, usledilo je, posle godinu dana, podizanje tonu i četvrt teškog poklopca s vladarevog divovskog kamenog sarkofaga – taj zadatak je, sa svojim inženjerskim iskustvom, stručno izveo Kalender. U sarkofagu je bilo još slojeva koji su štitili faraonovo telo: tri kovčega jedan u drugom, kao dopuna ona četiri spoljašnja s pozlatom. Prva dva su bila od pozlaćenog drveta, ali poslednji, u samoj unutrašnjosti, bio je od čistog zlata. U svakom kovčegu su se nalazili amuleti i obredni predmeti, a sve je valjalo brižljivo dokumentovati i ukloniti kako bi mogao da se istraži sledeći sloj. Čitav taj proces, od podizanja poklopca sarkofaga do otvaranja trećeg kovčega, trajao je više od osamnaest meseci. Najzad je 28. oktobra 1925, na gotovo tri pune godine od otkrića grobnice i dve godine od prerane Karnarvonove smrti (ne usled faraonove kletve, već od trovanja krvi), naišao zgodan trenutak da se razotkriju i mumifikovani zemni ostaci dečaka-cara. Uz pomoć složenog sistema čekrka, poklopac poslednjeg kovčega podigli su služeći se njegovim originalnim ručkama. U njemu je počivala vladarska mumija,

ulepljena skorelim mastima za balzamovanje koje su od starosti pocrnele. Iz te katranaste mase, položena tako da prekriva vladaru lice, upadljivo se izdvajala veličanstvena pogrebna maska od kucanog zlata, s likom mladog monarha. Nad čelom su mu bile boginje u obličjima lešinara i kobre, a oko vrata mu je počivala široka ogrlica sa umecima od stakla i poludragog kamenja. Karter i Tutankamon najzad su se pogledali oči u oči.

Tutankamonova maska je možda najizuzetnija dosad pronađena rukotvorina koja je proizvod neke stare civilizacije. Ona danas zasenjuje naše oči kao što je zasenila i oči onih koji su je prvi ugledali u moderno doba, pre gotovo jednog veka. Šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka ona je bila udarni eksponat putujuće izložbe posvećene Tutankamonu i privlačila je milione ljudi širom sveta, od Vankuvera do Tokija. Iako sam bio premali da bih posetio tu izložbu kad je gostovala u Londonu, knjiga koja je objavljena kao prateći materijal bila je moj prvi uvod u egzotični svet starog Egipta. Pamtim da sam je čitao na odmoru stepenica u našoj kući, kao šestogodišnjak, i divio se tim draguljima, zlatu, neobičnim imenima vladara i bogova. Tutankamonova blaga posejala su u mojoj glavi seme koje će u kasnijim godinama porasti i procvetati. Ali tlo za njega već je bilo pripremljeno. Godinu dana pre toga, kad sam imao pet godina, dok sam listao svoju prvu detinju enciklopediju, oko mi je privukla odrednica sa ilustracijom različitih sistema pisma. Svaka čast grčkom, arapskom, indijskom i kineskom pismu; moju maštu su zaokupili egipatski hijeroglifi. U knjizi je bilo dato svega nekoliko znakova, ali oni su bili dovoljni da dokučim kako da napišem sopstveno ime. Hijeroglifi i Tutankamon usmerili su me stazom koja me je pvela do diplome egiptologa.

Štaviše, pismenost i vladavina bile su dva temeljca faraonske civilizacije, ključne karakteristike po kojima se ona razlikovala od drugih kultura starog veka. Uprkos trudu arheologa da iskopaju smetlišta i radionice koji bi nam otkrili kako je

izgledao svakodnevni život običnih građana, našim viđenjem staroegipatske istorije i dalje dominira obilje pisanog materijala i impozantnih zdanja koja su za sobom ostavili faraoni. S obzirom na tako moćna svedočanstva, možda i nije čudo što smo skloni da te tekstove i spomenike prihvatamo zdravo za gotovo. Uprkos spektakularnim spomenicima, veličanstvenim umetničkim delima i trajnim kulturnim postignućima, stari Egipat je imao i svoju mračnu stranu.

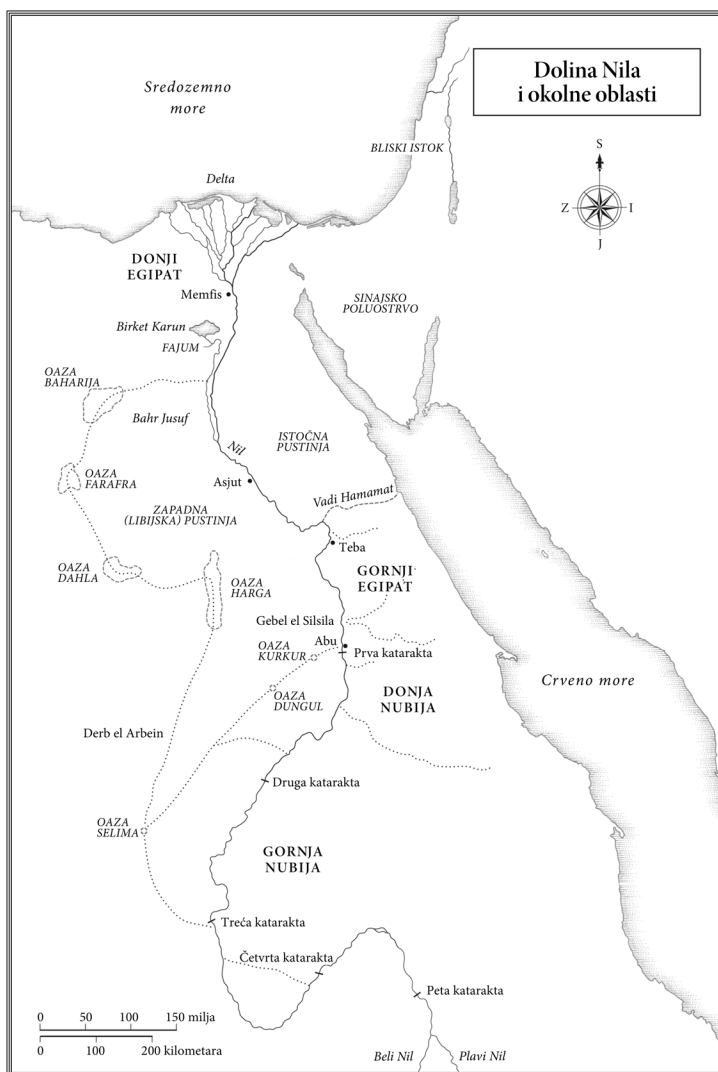
Prvi faraoni su shvatili izvanrednu moć ideologije – i ikonografije kao njenog vizualnog parnjaka – da ujedini nespojive ljude i međusobno ih veže lojalnošću državi. Najraniji vladari Egipta uobličili su i u praksi primenili ista oruđa rukovođenja državom koja su i danas prisutna: gizdave oznake službe i brižljivo koreografisana pojavljivanja pred narodom kojima se vladar izdvaja od običnog stanovništva; pompu i spektakl prilikom značajnih državnih prigoda kojima će se ojačati stege lojalnosti; patriotski žar iskazan usmeno i vizualno. Međutim, faraoni i njihovi savetnici znali su podjednako dobro da se vlast u rukama može održavati podjednako efikasno i drugim, manje benignim sredstvima: političkom propagandom, ideologijom ksenofobije, pomnim nadzorom nad stanovništvom i surovom represijom svih izraza neslaganja.

Za ovih dvadeset i više godina otkako se bavim izučavanjem Egipta, sa sve većom nelagodnošću pristupam predmetu svojih istraživanja. I stručnjaci i entuzijasti skloni su u istoj meri da faraonsku kulturu posmatraju sa sentimentalnim poštovanjem. Mi se divimo piramidama ne razmišljajući previše o političkom sistemu koji ih je omogućio. Pronalazimo izvor sopstvenog uživanja u vojnim poredama faraona – Tutmozisa III u bici kod Megida, Ramzesa II u bici kod Kadeša – ne posvećujući mnogo vremena razmišljanju o okrutnosti ratovanja u tom starom svetu. Oduševljavamo se čudaštvom vladara-jeretika Ehnatona i svim njegovim delima, ali ne zapitamo se kako je živeti pod vlašću jednog fanatičnog despota (uprkos modernim

paralelama, poput Severne Koreje, koje nam ispunjavaju televizijske ekrane). Ne oskudevamo u potvrdama o toj mračnoj strani faraonske civilizacije. Od prinošenja ljudskih žrtava u vreme Prve dinastije do ustanka seljaka pod dinastijom Ptolemeja, stari Egipat bio je društvo u kom se odnos između vladara i njegovih podanika zasnivao na prisili i strahu, a ne na ljubavi i poštovanju; tu je vladarska moć bila apsolutna, a ljudski život jeftin. Cilj ove knjige jeste da pruži jednu sliku staroegipatske civilizacije koja će biti potpunija i uravnoteženija od slika na kakve često nailazimo na stranicama stručne literature ili popularnih dela. Prihvatio sam se zadatka da obelodanim i dobro i loše, i uspehe i neuspehe, i hrabrost i surovost koji su karakterisali život pod vlašću faraona.

Istorijat Doline Nila ogoljava odnos između vladara i podanika – odnos koji se tokom mnogih vekova i u raznim kulturama dokazao kao tvrdoglavo nepromenljiv. Stari Egipćani su izumeli pojam nacionalne države koji i dan-danas, posle pet hiljada godina, prevladuje na našoj planeti. Ta tvorevina Egipćana bila je izuzetno značajna ne samo zbog svog uticaja već i zbog svoje dugovečnosti: faraonska država, onakva kakva je izvorno zamišljena, trajala je tri milenijuma. (Čisto radi poređenja, Rim je uspeo da sastavi jedva jedan milenijum, dok kultura Zapada još nije proživela puna dva.) Ključni razlog za taj divljenja dostojan opstanak počiva u tome što su oni filozofski i politički okviri koji su se razvili pri samom rođenju starog Egipta bili u takvom skladu sa psihologijom tog naroda da su ostali arhetipski obrazac vladavine i za narednih stotinu pokolenja. Uprkos dužim periodima političkog cepkanja, decentralizacije i nemira, faraonska vladavina ostala je moćan ideal. Politički kanon koji sebe stavi u službu nacionalnog mita zna da se usadi vrlo duboko u ljudsku svest.

Izuzetno je teško ući u srž jedne kulture koja je toliko vremenski i prostorno udaljena od naše kulture. Stari Egipat

je bio retko naseljena zemlja, plemensko društvo. Njegova politeistička religija, premonetarna ekonomija, nizak stepen pismenosti i ideološka dominacija božanske vladavine: sve

ove karakteristike koje su ga definisale potpuno su strane modernim posmatračima sa Zapada, uključujući i mene. Stoga izučavanje starog Egipta zahteva ne samo upoznatost s dvestagodišnjom naukom koja se njime bavi već i veoma bujnu maštu. Pa ipak, naša zajednička pripadnost ljudskom rodu nudi nam prolaz u taj svet. U karijerama staroegipatskih vladara uočavamo, prvi put razotkrivene na stranicama istorije, iste one motive koji podstiču sve ambiciozne muškarce i žene. Pro-
učavanje staroegipatske civilizacije, slično tome, obelodanjuje i sredstva pomoću kojih oni na vlasti sve do dana današnjeg organizuju, oblaćuju, kontrolišu i podjarmljuju ljude. A kako raspoložemo povlasticom da sve to sagledamo iz naknadnog ugla, u samouverenosti faraonske kulture možemo primetiti i seme sopstvenog uništenja.

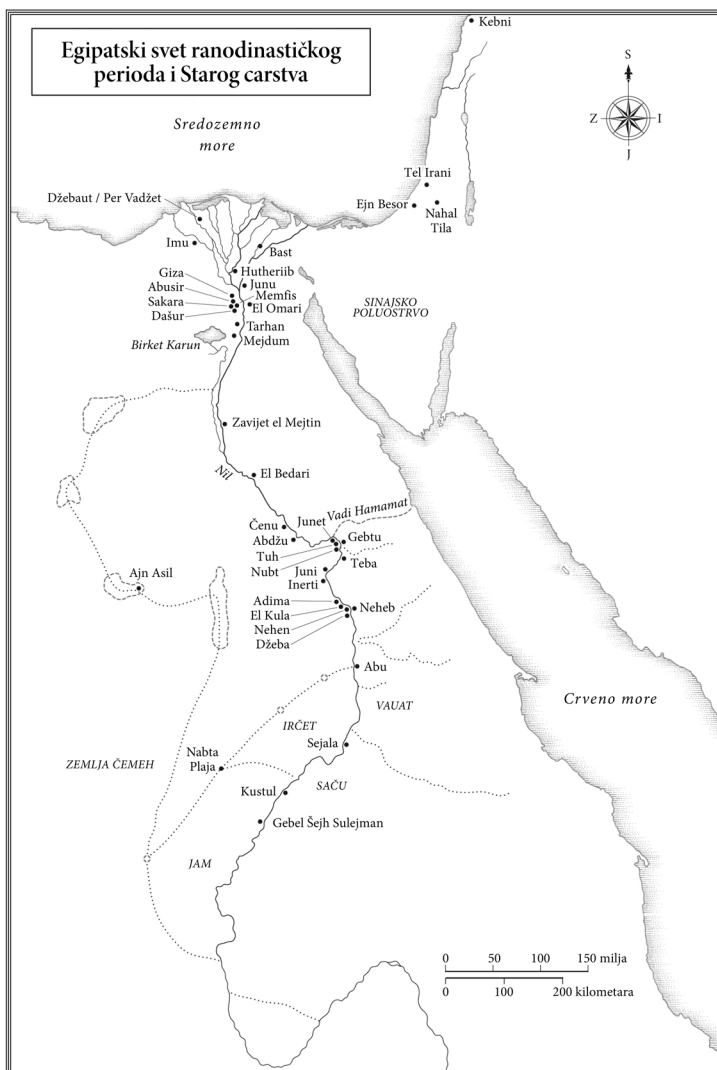
Uspon i pad Egipta sadrže u sebi pouke za sve nas.

I

BOŽANSKO PRAVO

(5000–2175. p. n. e.)

Egipatski svet ranodinastičkog perioda i Starog carstva

PIRAMIDE U GIZI su simbol koji definiše staroegipatsku državu. U istorijskom kontekstu, one označavaju prvi veliki procvat faraonske kulture – Staro carstvo. Pa ipak, te piramide i napredna kultura koju predstavljaju nisu se tek tako stvorile, potpuno uobličene, bez dugog prethodnog perioda gestacije. Poreklo i rani razvoj civilizacije u Egiptu može se pratiti unatrag do doba od najmanje dve hiljade godina pre piramida – daleke preistorijske prošlosti te zemlje.

U razdoblju od mnogih vekova, zajednice koje su živele u plodnoj dolini Nila i na sušnim travnim područjima istočno i zapadno od nje razvile su najvažnije temelje egipatske kulture, čiji je prepoznatljivi izgled oblikovalo njihovo jedinstveno prirodno okruženje. Kako su se konkurentske teritorije putem trgovine i osvajanja stapale u prvu nacionalnu državu na svetu, tako se ubrzavao i tempo društvenog razvoja, te su s nastankom prve egipatske vladarske dinastije svi glavni elementi već bili prisutni.

Narednih osam vekova trajaće rađanje jedne velike civilizacije i njenog najpotpunijeg izraza oličenog u tim najprepoznatljivijim spomenicima na visoravni Gize. A ipak, kao što su više

nego dobro znali i sami Egipćani, poredak i kaos uvek idu ruku podruku. Podjednako brzo kao što je procvetala, prekomerno proširena država klonula je pod unutrašnjim i spoljašnjim pritiscima, te je Staro carstvo doživelo neslavan kraj. Prvi deo ove knjige prikazuje taj prvi uspon i pad starog Egipta, od njegovog nesvakidašnjeg rođenja do kulturnog zenita u jeku doba piramida i potonjeg opadanja: prvi od mnogih takvih ciklusa u dugoj istoriji faraona. Ako postoji neka odlika koja bi definisala taj period, bila bi to ideologija božanske vladavine. Rasprostranjivanje vere u monarha s božanskim autoritetom bilo je najvažnije postignuće prvih vladara Egipta. Ta vera se toliko duboko usadila u svest Egipćana da je naredne tri hiljade godina takav vid vladavine ostao jedina prihvatljiva forma upravljanja državom. Već zbog same svoje dugovečnosti, taj tip monarhije smatra se najvećim političkim i religijskim sistemom koji je svet ikada upoznao. Vera u sistem izražavala se kroz likovne umetnosti, pisanje, ceremonije i pre svega arhitekturu, a taj njen izraz je istovremeno pružao i nadahnuće i opravdanje za masivne vladarske grobnice.

Visoki činovnici koji su služili vladaru i čija je administrativna genijalnost bila zaslužna za izgradnju piramida ostavljali su za sobom i vlastite spomenike: njihove raskošno ukrašene grobnice svedočanstvo su naprednosti i bogatstva samog dvora. Međutim, vladavina faraona je imala i svoju mračniju stranu. Eksproprijacija zemlje, prinudni rad, vrlo slabo poštovanje ljudskog života: te pojave su bile odlike doba piramida isto koliko i grandiozna arhitektura. Bezdušna eksploatacija prirodnih i ljudskih resursa Egipta predstavljala je nužni uslov za ostvarenje krupnijih ambicija države i ona je i pripremila tlo za naredne vekove faraonske vladavine. Faraoni su vladali na osnovu božanskog prava, ali su ih prava podanika zanimala veoma malo. To će biti stalno prisutna tema u istoriji starog Egipta.

I

U početku

Prvi vladar Egipta

U VISOKOJ IZLOŽBENOJ vitrini u ulaznom holu Egipatskog muzeja u Kairu stoji jedan prastari blok sitnozrnog, zelenkastocrnog kamena, visok malo više od šezdeset centimetara i ne deblji od dva i po centimetra. Isklesan u obliku štita, on je sa obeju strana ukrašen plitkim reljefom. Prikazane scene, iako su i sad jasno ocrtane, teško se razaznaju pod difuznim, magličastim svetlom koje prodire kroz prašnjavu zastakljenu kupolu u plafonu muzeja. Većina posetilaca neće pažljivije zagledati ovaj neobični predmet, već će produžiti pravo ka zlatnim Tutankamonovim bogatstvima na sledećem spratu. Pa ipak, ovaj skromni komad kamena jedan je od najvažnijih sačuvanih dokumenata starog Egipta. Njegovu važnost naglašava taj počasni položaj na ulazu u Egipatski muzej, najveću svetsku riznicu faraonske kulture. Taj kamen je predmet koji označava sam početak staroegipatske istorije.

Narmerova paleta, kako je poznata među egiptolozima, postala je ikona ranog Egipta, ali okolnosti u kojima je pronađena zaogrće oblak neizvesnosti. U zimu 1897/8. naše ere britanski

arheolozi Džejms Kvibel i Frederik Grin vršili su iskopavanja na samom jugu Egipta, na lokalitetu prastarog Nehena (današnji Kum el Ahmar), „grada sokola“ (antički Hijerakonpolis). Devetnaesti vek je još pripadao eri potraga za blagom, pa tako ni Kvibel i Grin, mada su se držali naučnijeg pristupa nego mnogi njihovi savremenici, nisu bili otporni na pritisak da otkriju lepe predmete kojima će zadovoljiti svoje finansijere u domovini. Kako su odabrali da vrše iskopavanja u Nehenu, nalazištu koje su nagrizali bezbrojni vekovi i koje je uglavnom nije imalo bitnijih očuvanih spomenika, odlučili su da pažnju usredsrede na ruševine tamošnjeg hrama. Iako je bio mali i neupečatljiv u poređenju s velikim svetilištima Tebe, posredi nije bio običan provincijski hram. Još od praskozorja istorije on je bio posvećen veličanju egipatske vladarske moći. Lokalno božanstvo Nehe-na – bog-soko Horus – bilo je zaštitnik egipatske monarhije. Možda će, dakle, taj hram ipak iznedriti neko vladarsko blago?

Dva arheologa su se dala na rad, a prvi rezultati doneli su razočaranje: delovi zida od ćerpiča; ostaci jedne humke sa oplatom od kamena; nekoliko oronulih i polomljenih kipova. Ništa spektakularno. Sledeći prostor čijeg su se istraživanja latili nalazio se ispred humke, ali tu su arheolozi naišli samo na debeo sloj gline koja se opirala sistematskom iskopavanju. Sokolov grad kao da je bio rešen da sačuva svoje tajne. No tad su Kvibel i Grin, s mukom se probijajući kroz glineni sloj, naišli na razbacane odbačene obredne predmete, šaroliku zbirku svetih drangulija koje su u nekom trenutku davne prošlosti sakupili i zakopali sveštenici hrama. Zlata nije bilo, ali „Glavni depozit“ – kako su ga ova dvojica arheologa optimistično nazvala – jeste sadržao neke zanimljive i neuobičajene nalaze. Među njima je najvažnija bila jedna kamena ploča s reljefima.

Nije bilo sumnje u to kakav su predmet pronašli: plitko, kružno udubljenje na sredini jedne strane ukazivalo je na to da je posredi paleta, kamen za mešanje pigmenata. Ali to nipošto nije bilo svakodnevno oruđe za pripremanje kozmetičkih

pomagala. Profinjeno i detaljno izrađene scene koje su krasile obe strane navodile su na pretpostavku da je ova paleta bila naručena da bi služila mnogo uzvišenijoj svrsi: veličanju postignuća nekog dičnog vladara. Pod blagonaklonim pogledom dveju boginja-krava, jednu stranu palete najvećim delom je zauzimala figura samog monarha – prikazanog u vekovima staroj pozi egipatskog cara koji buzdovanom kosi neprijatelja. Arheolozi su se pitali ko je on bio i kada je vladao. Činilo se da dva hijeroglifa u okviru malog pravougaonog panela pri samom vrhu palete pružaju odgovor i ispisuju monarhovo ime: slika soma (na staroegipatskom *nar*) i dleta (*mer*) – Narmer. Pred njima se nalazio jedan vladar koji je dotad bio nepoznat istoriji. Štaviše, stil klesanih figura na Narmerovoj paleti ukazivao je na veoma rani period. Naknadna istraživanja pokazala su da Narmer nije bio tek *neki* rani vlastodržac, već upravo prvi vladar ujedinjenog Egipta. On je na presto stupio negde oko 2950. godine i postao prvi car Prve dinastije. U blatu Nehena Kvibel i Grin su nabasali na spomenik koji govori o osnivanju Egipta.

Iako je Narmer prvi egipatski vladar poznat istoriji, on nije bio početak priče o Egiptu. Dekoracije ove njegove čuvene palete pokazuju da su umetnost egipatskog dvora i ikonografija vladarske moći već bile u svojoj klasičnoj formi. Međutim, neki njeni neobičniji motivi, poput prepletenih čudovišta s dugačkim, zmijolikim vratovima i bika koji gazi zidine neprijateljske tvrđave, nagoveštavale su daleku preistorijsku prošlost. Na svojoj velikoj komemorativnoj paleti Narmer je jasno i glasno davao na znanje da su temelji egipatske civilizacije položeni davno pre njegovog vremena.

Pustinja cveta

KAO ŠTO NAM Narmerova paleta pokazuje u malim razmerama i u rano doba, Egipćani su ovladali umećem obrade kamena u

kom ih neće nadmašiti niko ni u starom ni u modernom svetu. S tim raznovrsnim sirovim materijalom, obilno prisutnim u međama Egipta, udružila su se ogromna tehnička postignuća, te su Egipćani dobili izrazito prepoznatljiv medijum kojim će odlučno iskazivati svoj kulturni identitet. Kamen takođe ima tu prednost što je trajan, a egipatski spomenici su smišljeno bili projektovani tako da traju večno. Ova opsednutost monumentalnošću začela se u Zapadnoj pustinji, u blizini granice koja danas razdvaja Egipat od Sudana. To zabačeno mesto arheolozi je poznato pod imenom Nabta Plaja. Sada na svega neki kilometar od njega kroz pustinju prolazi asfaltirani magistralni put kojim se kreću vozila angažovana u egipatskom građevinskom projektu „Nova dolina“. Ali sve donedavno Nabta Plaja je bila udaljena od civilizacije da dalje biti ne može. Najpoznatija je bila kao usputna stanica pešačke maršrute pustinjskih izvora Bir Kisibe i obala Naserovog jezera. Budući da je čini ravno dno prastarog, presahlog jezera – takozvana plaja – Nabta je, u spoju sa obližnjim peščanim grebenom, svakako idealno mesto za noćno logorovanje. Tu se, međutim, krije mnogo više od onog što bi se na prvi pogled naslutilo. Širom predela počivaju raštrkani ogromni kamenovi: ne prirodno nastale stene, već megaliti koji su dovučeni sa određene razdaljine i postavljeni na ključnim tačkama duž oboda plaje. Neki stoje impozantno usamljeno, kao stražari na horizontu; neki su pak linearно postrojeni. Upečatljiviji od svih, na jednoj blagoj uzvišici, nalazi se niz kamenova poredanih ukrug tako da parovi uspravnih megalita stoje jedan naspram drugog. Dva para su duž linije sever–jug, a tu su i dva posađena u pravcu tačke gde izlazi sunce na dan dugodnevice.

Prethodno nepoznata i potpuno neistražena, Nabta Plaja je izronila iz zaborava kao „staroegipatski Stounhendž“, sveti predeo prošaran brižljivo raspoređenim kamenim strukturom. Naučnim određivanjem starosti pratećih sedimenata utvrđen je neverovatno ran datum nastanka tih nesvakidašnjih

spomenika: početak petog milenijuma pre nove ere. U to vreme, kao i u ranijim periodima, Sahara se po svoj prilici veoma razlikovala od današnje sušne pustinje. Letnje kiše su je sigurno svakog leta zaodevale zelenilom, punile to sezonsko jezero i pretvarale njegove obale u bujne pašnjake i obradivu zemlju. Ljudi koji su migrirali u Nabta Plaju da bi iskoristili njeno privremeno obilje bili su polunomadi i stočari koji su sa svojom stokom krstarili širokim područjem istočne Sahare. Na ovom nalazištu iskopane su u ogromnom broju kosti rogate stoke, a svuda po tlu se nailazi na tragove ljudske aktivnosti: na fragmente ljustaka nojevih jaja (koja su se koristila za nošenje vode, a kad se razbiju, za pravljenje nakita), vrhova strela od kremena, kamenih sekira i žrvnjeva za obradu žitarica koje su se gajile duž obale jezera. Sa svojom sezonskom plodnošću, Nabta je polunomadima nudila pouzdanu tačku velikog simboličkog značaja, te su se nakon mnogih pokolenja dali na posao da je preobrazu u obredno središte. Postavljanje tih kamenova duž tačno određenih linija sigurno je zahtevalo ogroman stepen učešća zajednice. Slično svojim parnjacima u Stounhendžu, spomenici Nabte pokazuju da su njeni preistorijski stanovnici razvili izrazito organizovano društvo. Pastoralni život izvesno je zahtevao mudre donosiocice odluka s detaljnim poznavanjem okruženja, bliskom upoznatošću s godišnjim dobima i izraženim osećajem za procenu vremenskih prilika. Stoka je većito žedna i zahteva svežu vodu krajem svakog dana nakon dugog dana lunjanja, pa je stoga određivanje trenutka kad treba stići s njom na neko mesto poput Nabte i kad ponovo odatle krenuti umelo da znači život ili smrt za čitavu zajednicu.

Reklo bi se da su ti uspravni kamenovi i „kalendarski krug“ služili za predviđanje životno važnih kiša, koje su počinjale da padaju ubrzo nakon letnje dugodnevice. Kada krenu kiše, zajednica je taj događaj proslavljala klanjem odabranih grla iz svojih dragocenih stada kako bi bogovima ponudila žrtvu zahvalnicu, te zakopavanjem životinja u grobove, koje